

Марија Радоман

Институт за социолошка

истраживања

Филозофски факултет у Београду

УДК 314.335.23 : 303.636 (497. 11 Београд)

618.39 (497. 11 Београд)

173.4 : 316.6 (497.11 Београд)

Оригинални научни рад

Примљено: 17.08.2015.

СТАВОВИ И ИСКУСТВА ЖЕНА О АБОРТУСУ (резултати квалитативног истраживања са територије Београда)

Сажетак: У раду су приказани различити ставови и искуства жена о абортусу и контрацепцији, на основу података добијених путем дубинских интервјуа, у оквиру пројекта „Политике родитељства“¹. Циљ анализе која је пред нама јесте добијање дубљих увида о значењима које испитанице имају о абортусу и дискурса које користе када говоре о овој теми. Методологија је квалитативног типа, укључује анализу дубинских интервјуа на узорку од 30 испитаница са територије Београда. Резултати показују да испитанице углавном имају, бар декларативно, позитиван став према абортусу и своје ставове аргументују најчешће кроз дискурс „индивидуалне одлуке“ и “феминистички” дискурс, али и “антинационалистички” дискурс. Негативни ставови су у мањини и њих карактеришу дискурс “натурализације” који подразумева веровање да су материнство, рађање и читав сплет пракси повезаних са родитељством код жена природне функције улоге жене, као и „религијски дискурс“ (у раду се спомињу и „националистички дискурс“ и „дискурс денатурализације“). Међутим, када се погледају дубља значења, иза декларативног става особе неретко постоји мешање позитивних и негативних дискурса, што указује да испитанице немају баш сасвим јасне и прецизне ставове. Ово ипак не би требало да изненађује, јер поред доминантних јавних дискурса о абортусу, који углавном нису позитивни и узимајући у обзир још увек изражен конзервативизам према сексуалности жена у нашем друштву па и ћутање о овој теми, логично је да се такви контекстуални чиниоци преламају и на лични ниво испитаница.

Кључне речи: *Абортус, контрацепција, ставови жена, дискурси о абортусу, материнство, нација, феминизам.*

¹ Истраживање “Политике родитељства” је део ширег пројекта које је спровео Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, а који је подржан од стране Министарства просвете и науке Републике Србије (евиденциони број 179035). Ради се о квалитативном истраживању на узорку од 120 испитаница док ће овде бити представљен део података из подузорка од 30 испитаница, којим је руководила проф. др Нада Секулић.

Увод

У овом раду ће бити приказани ставови и искуства испитаница, као и доминантни дискурси о теми абортуса, на узорку од 30 испитаница са територије Београда. У питању је део резултата пројекта, „Политике родитељства”, квалитативног истраживања спроведеног током 2013/2014, који је имао за циљ испитивање различитих аспеката личних искустава жена и мушкараца као и институционалне праксе и политике у вези са рађањем и родитељством у Србији. Подаци су прикупљени техником дубинског интервјуа. Узорак истраживања је непробабилистички узорак типа *snow ball* који је контролисан према старости (испитанице су равномерно подељене у три генерације 18–29, 30–39 и 40–55) и према образовању (нижи, средњи и виши образовни ниво). Једини предуслов је био да испитанице имају децу.²

У раду ће бити презентован део податка из тог истраживања који се односе на ставове и искуства жена о теми абортуса и ставови о контрацепцији, са циљем да се утврди који су то шири интерпретативни оквири у којима испитанице размишљају о овим темама. Ставови и искуства испитаница према абортусу анализирам у односу на неколико димензија:

- ставови према абортусу и контрацепцији;
- ставови у односу на претходна искуства испитаница са абортусом;
- ставови у односу на социодемографске варијабле као што су старост, образовање и материјални статус (на основу висине месечних прихода).

Методолошка претпоставка је да код истраживања комплексних тема као што је абортус, није довољно испитати само позитиван или негативан став особе према абортусу - неопходна је анализа значења, искустава и контекста који су обликовали овај став. На тај начин квалитативни приступ пружа далеко прецизније резултате од нпр. анкетних испитивања која детектују декларативни став особе према абортусу који често може остати недоречен и нејасан без увиђања ширих интерпретативних оквира тих ставова. Шири интерпретативни оквир подразумева дискурсе као што су: националистички, антinationалистички, „феминистички“, дискурс „индивидуалне одлуке“, религијски дискурс, дискурси „натурализације” и „денатурализације”. Дискурс се у овом раду ко-

² С обзиром на то да је у питању квалитативно истраживање које има за циљ да испита мотивацију и интерпретације самих актера о истраживаној појави, истраживање је подразумевало овакав тип узорка.

ристи као појам који означава скуп значења, пракси, представа, слика и исказа (према Вер 2001: 83).

Пре излагања методологије и резултата истраживања, у раду се проблематизују нека питања о политикама које се односе на „проблем недовољног рађања” у Србији и поједине ставове феминистичких ауторки о овој теми.³ Развијена друштва на Западу суочена су са феноменом „недовољног рађања” од друге половине 20. века, а нарочито од седамдесетих година 20. века (Bobić, 2007: 234). Оно што се препознаје у тим популационим изазовима јесте раскорак који постоји између интереса друштва са једне стране и репродуктивних одлука и интереса индивидуе са друге стране.

У Србији, према последњем попису становништва из 2011, има 5 одсто мање становника у односу на попис из 2002. године. Број становника износи 7.120.666, што је за 377.335 мање у односу на протеклих девет година. Неки демографи истичу да ако се овакав тренд депопулације настави становништво ће се преполовити у наредних 120 година (Ђурђевић, 2004:29). Такође, резултати званичних пројекција говоре да ће се процес популационог старења наставити у првој половини 21. века док ће се број лица старијих од 65 година повећати за трећину у 2052. години.⁴ У том погледу, неке од мера које се предлажу јесу мере које теже да повећају фертилитет позитивним подстицајима. Међутим, како ове мере не би имале призивок пронатализма, у развијеним земљама популациона политика је обично „утопљена у социјалну политику” (Bobić, 2007: 236).

Два концепта решавања проблема „недовољног рађања” у својим радовима излаже Рада Дрезгић. Ауторка објашњава разлике између популационе политике и мера планирања породице на примеру Србије у два периода - социјалистичком и пост-социјалистичком (Drezgić, 2010). У бившој Југославији, постојао је један од најлибералнијих закона о абортусу, а 1974. године принцип

³ Изрази „проблем” или „феномен недовољног рађања” најчешће се користи у државним стратегијама које се баве популационом политиком, али и у демографским текстовима. Овде се користи под наводницима, зато што се полази од претпоставке да недовољно рађање није проблем сам по себи већ је дефинисан као „проблем”. У питању је концепт који указује на то да појединци треба да се репродукују у функцији нечега тј. људска репродукција постаје ствар одређених центара моћи и политичких програма (погледати текст Milanović, 2013: 28). Популационе политике очекивано су усмерене на репродукцију унутар граница једне националне државе, што је често у супротности са ставовима индивидуе. На пример, ставови испитаница у овом истраживању јасно показују да се оне углавном не слажу са тим да жене треба да рађају зарад неких других циљева осим личних. У социологији, према Р. Мертону, ова разлика се често препознаје као разлика између „латентних” и „манифестних” функција социјалног понашања.

⁴ Према: „Стратегија подстицања рађања”, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (приступљено 20. 06. 2015).

слободног одлучивања о рађању унет је у Устав.⁵ Иако је „проблем недовољног рађања” у источној Европи забележен још од 50-тих година, Југославија није имала отворену пронаталистичку пропаганду. За разлику од каснијег периода, јачања национализма деведесетих и распада државе, мере које су пре тога биле на снази односиле су се не економско оснаживање породице: „Планирање породице је повезано са гледиштем да економски и друштвени развој сами по себи решавају ‘популационе проблеме’ како год да су ови дефинисани. Популациона политика, са друге стране, проистиче из уверења да сам развој није довољан те да правним и економским, стимулативним мерама и/или притисцима треба подстаћи транзицију фертилитета” (Drezgić 2010: 27). Ради се о томе да су пронатализам и антинатализам били и у супротности са вредностима једнакости која је била конститутивна за југословенски комунизам. Међутим, каснији период кризе државе доноси и другачије представе о улози жене у репродукцији. Концепт нације намеће конзервативно виђење улоге жене која се своди на њене биолошке и репродуктивне функције – „питање абортуса је сведено на тему биолошког опстанка нације” (Drezgić, 2004).⁶

Рада Дрезгић посебно се бавила темом абортуса и дискурса о абортусу у Србији током деведесетих. Кроз анализу штампе, медија, и стручних демографских дискурса, она се бавила тумачењима, моралним представама и социјалним аспектима који су окруживали рађање и положај жена у Србији. „Деведесетих година се Српска православна црква придружује политичкој, националистичкој какофонији дискурса о абортусу тако да религијски дискурс постаје интегрални део пронаталистичких дискурса” (Ibid). Срж религијско-националистичке идеологије у Србији током тог периода је био напад на репродуктивна права жена и подривање женске еманципације и идеје родне једнакости: „Редукујући суштину женског бивствовања на мајчинство, религијско-националистички дискурси смештају жене симболички назад у предсоцијалистичко време, у домен приватног, и подстичу далеко опсежнију доминацију мушкараца у друштву” (Ibid: 136).⁷

⁵ Абортус је у Југославији легализован 1952. године. Сматра се да су касније високе стопе абортуса делимично последица „ране либерализације абортуса у време пада нивоа рађања, а пре него што је модерна контрацепција била развијена и доступна” (Rašević, Sedlecki, 2011: 5)

⁶ О репродуктивним политикама у бившим социјалистичким земљама пре и након 1989. погледати у Milanović, 2013.

⁷ Ова ауторка је такође деконструисала неке тезе о абортусу и контрацепцији које су доминантне у друштву. У свом тексту *The politics of abortion and contraception*, ауторка одбацује тезу о узрочној вези између високих стопа абортуса и ниског фертилитета у Србији. Дрезгић се бави и тезом да су високе стопе абортуса последица некористићена контрацепције – ради се о томе да су стопе високе због „контрацептивне грешке“ при примени прекинутог сношаја као најраспрострањенијег контрацептивног метода у Србији (Drezgić, 2004).

Полазећи од оваквог историјског *background*-а, очекивање је било да ће испитанице у овом истраживању заговарати тему нације и репродуковати религијски дискурс. Међутим, није се потврдило да су ти дискурси значајно присутни у ставовима самих испитаница нити да су нужно повезани, што указује да постоји дисбаланс између тога како рађање перципира актер и како се оно идеолошки уобличава. Укратко, испитанице нису склоне националистичким и религијским аргументима против абортуса, о чему ће касније бити више речи. На овом месту, додала бих једну напомену, о чему Дрезгић пише у својим најновијим радовима, а то је да је дошло до промене самог религијског дискурса која настаје услед промене улоге цркве након 2000-тих: „Став Цркве према абортусу суштински је неизмењен али се током времена фокус дискурса о абортусу мењао. У почетку, мета кампање против абортуса биле су пре свега жене а контекст је био одређен бригом за нацију и њен биолошки опстанак. Касније и мушкарци постају одговорни за репродукцију али се контекст помера с бриге за нацију и њен опстанак на заштиту традиционалне породице и њених вредности” (Drezgić, 2015: 129). Важно је нагласити да иако је став већине по питању абортуса прилично секуларан, тј. став већине је да ни држава ни црква не би требало да се мешају у одлуке појединца (Ibid), то не умањује значај религијског дискурса у јавном дискурсу о абортусу јер његове последице могу бити дубоко конзервативне и неповољне за репродуктивна права жена. Треба имати у виду и да црква делује сада путем кампања којима покушава да измени постојеће законодавство⁸ и издејствује забрану абортуса (погледати примере кампање код Drezgić, 2015), а с обзиром да смо већ имали прилику да видимо утицај СПЦ у току изгласавања Закона о забрани дискриминације током 2009⁹, утицај цркве на политичке елите није занемарљив. Управо због ове везе између политичких и верских елита можда би било боље говорити о концепту „религијског национализма” (Ibid.).¹⁰

Поред религијског и дискурса национализма, дискурс „натурализације” подразумева такође врло ригидну слику жене и њене родне улоге. Овај дискурс подразумева представе о женском телу као првенствено природном, мајчинском где абортус представља неку врсту „вештачке“ интервенције која нарушава ту визију идентитета „мајке“. Те представе су у складу са натуралистичким кон-

⁸ У саопштењу са пролећног заседања СПЦ 2013, изнет је захтев за укидање абортуса (Drezgić, 2015: 134).

⁹ Предлог Закон о забрани дискриминације из 2009. повучен је на иницијативу цркве, због чланова закона који штите права особа другачије сексуалне оријентације и родног идентитета (погледати детаље на <http://pescanik.net/povlacenje-zakona-protiv-diskriminacije/>).

¹⁰ У овом раду, религијски и национални дискурс о абортусу су само условно подељени.

цепцијама у филозофским имагинацијама и политичким идеологијама које жене свде на њене „природне функције“ и репродукцију, док је мушкарац ближи култури и сфери рационалног. Једна последица натурализације је да се тело и функције у вези са њима проглашавају за природно дате, биолошке и самим тим мање више непромењиве. Такође, у домаћој демографији појам жене се уобличава кроз различите дискурсе, па се неретко особине жена везано за телесност, сексуалност, понашања и психолошке особине представљају као природне чиме се репродукује једна биологизујућа представа о роду уопште (такође, у домаћој демографији жене су много чешће „предмет“ истраживања, него што су то мушкарци).

Критикујући ову перспективу, анализе које дају поједине феминисткиње показују да се ради о томе да је сама натурализација процес који се уствари културно одвија, који више има везе са друштвеним конвенцијама, односима моћи и идеологијама које прате родне хијерархије него са „објективним“ или реалним разликама.¹¹ Ајрис Марион Јанг (Iris Marion-Young) показује да су функције тела врло родно обојене, да жене користе своје тело на сасвим другачији начин од мушкараца, али да те разлике не можемо ни на који начин приписати разликама у анатомији мушкараца и жена - „Многе од посматраних разлика између мушкараца и жена у обављању задатака који захтевају координисану снагу, последица су не толико грубе мишићне снаге, колико начина на који сваки пол користи своје тело у приступу тим задацима” (Marion-Young, 2005: 33). Читава анализа коју даје ауторка, је базирана на уверењу да тзв. разлике у анатомији нису природне, већ су последица „мањка праксе” у коришћењу тела међу половима - у чему главну улогу имају социјализација, а касније институције и различити наративи о половима. Може се закључити да су телесност и сексуалност жена много више контролисане него код мушкараца, а ово се посебно односи на материнство.

Како наглашавају и домаће ауторке говорећи о нашем друштву, изражена је „родна матрица” у начину на који традиционалне културе обликују сексуалност и телесност појединаца: „у патријархалном друштву социјализација жена, а нарочито сексуално и репродуктивно васпитање жена, повезано је са отуђивањем од сопственог тела и са неговањем врлине незнања, невиности и одрицања од контроле над сопственом сексуалношћу и репродуктивношћу” (Sekulić, 2015: 59). У том смислу није чудно да жене о контрацепцији говоре са nelaгодом и

¹¹ О односу природе и културе погледати Рајић, 1997; о телу које се репродукује кроз дихотомију природа/култура, писала је теоретичарка Елизабет Грос (Gros, 2005). За исту тему погледати и Bordo, 1993.

непријатношћу¹² - у претежно традиционалном контексту друштва које инсистира и дозвољава само про-креативну сексуалност, бављење својим телом и искуствима жене доживљавају као да раде нешто изван система вредности, њихова искуства немају легитимитет и она нису део социјализације. Ауторка у овом тексту говори о разлици, „раскораку” између „приватног” и „јавног” тела, која представља разлику између интимности која је најчешће неартикулисана (услед изражене традиције, хришћанских начела и социјализације која не подразумева слободу у испољавању сексуалности) и јавне сфере у којој се сексуалност отворено испољава у медијима, популарној култури и јавним облицима регулације. Тако да се уочавају одређени парадокси, али који одговарају променама које модернизација доноси. Наиме, модернизација као да делује двоструко: са једне стране она доноси промене у јавној сфери, док са друге, положај жене у приватној сфери и даље подлеже традиционалним обрасцима, тако да раскорак који постоји између „приватног” и „јавног” тела, прати и даље изражену поделу на приватну и јавну сферу у односу на статус жена у нашем друштву. Ово је занимљива перспектива, јер може да објасни зашто теме абортуса и контрацепције, као делови интима изазивају одређено ћутање, nelaгоду, панику, осећај кривице и друга негативна осећања. Такође, ово је нешто што се потврђује и у овој анализи - испитанице углавном нису имале искључиво позитивне или негативне ставове према абортусу - дискурси које оне користе се доста мешају у њиховим објашњенима, што често звучи као да имају двосмислене ставове. Овде се уствари ради о интернализацији постојећег друштвеног односа према женском телу и абортусу - од жена се очекује буду еманциповане у складу са модернизацијским токовима, али и да буду објекти у функцији прокреације нације, радне снаге и очувања породице.

Што се тиче теме природности, занимљиви су налази квалитативног истраживања Марине Благојевић из 2012. године. Ауторка износи налаз да је дошло до „релативизације идентитета“ и да су родни идентитети у процесу „дубоке трансформације“ али да и даље постоји дискурс о „природности“ родних разлика који је „центриран на сексуалност и, нарочито, на материнство“ (Blagojević, 2013: 240).

Феминистички дискурс о рађању је више него неопходан у нашем друштву. Ради се о томе да је за положај жене и поред трансформацијских промена породице и брачности у Србији поље бриге о деци оно где се очекује да највећу одговорност имају жене. Јавни дискурси обично инсистирају на моралној и личној

¹² Погледати у Sekulić, 2015.

одговорности жене у рађању, док се материнство посматра као примарна улога жене. Тиме се концепт родности (мушкости и женскости) затварају у унапред одређене и фиксирани категорије. Феминизам инсистира на праву на избор и слободи жене да одлучује о свом телу и јасно се дистанцира од свођења жена на биолошку репродукцију и улогу жене у обнављању нације. Један од феминистичких појмова који је важан за описивање односа друштва према репродукцији јесте „режим материнства” (Vilenica, 2013: 9-32). Појам се односи на друштвене праксе и пропагиране норме које условљавају жену на рађање. Феминистичка теорија, у односу на такав однос друштва, прави разлику између појмова „материнство“ и „мајчинство“ – материнство се посматра као „друштвенорепресивна институција усмерена на одржање патријархалног система“ док је ’мајчинство’ „искуство и потенцијално субверзиван однос према биолошкој репродукцији и кризи о деци позициониран изван односа моћи“ (Vilenica, 2013: 9).¹³

Такође, треба рећи пар ствари о једној занемареној перспективи у феминистичким освртима на тему абортуса и уопште јавним дискурсима о репродуктивних правима жена. Испитанице из овог истраживања су често истицале материјални фактор као битан у својим ставовима, углавном наводећи некомпатибилност између пропагираних вредности пронатализма и социјалних давања од стране државе. О вези између национализма, капитализма и патријархата, пише позната марксистичка феминисткиња, Силвија Федеричи: “(...) од самих почетака капиталистичког друштва *прокреација је потчињена производњи радника и производњи и репродукцији војника за државу*. У том процесу материнство је натурализовано, конструисано је као природни позив жене и учињено невидљивим као рад“¹⁴.

Исто тако, често се пред жену постављају двоструки захтеви (и родитељство и каријера) који се под крилатицом „еманципације“ најчешће свде на трошење додатних ресурса жена и њихову експлоатацију.¹⁵ Ово је ништа више до манипулисање биолошком улогом жене у систему у коме жена од субјекта лако постаје објект, део капиталистичке и патријархалне логике. Неке ауторке, на наслеђу социјалистичких феминисткиња, решења виде у подруштвљавању сфере материнства: „Решење те ситуације не можемо тражити само на подручју приватног, до решења нас не могу довести никакви тренинзи технологија самопре-

¹³ За преглед феминистичкиг дискурса о мајчинству, погледати зборник радова „Постајање мајком у време неолибералног капитализма” из 2013. године (ур. Vilenica, 2013).

¹⁴ Силвија Федеричи, извор: <http://kontra-punkt.info/lektira/subverzija-materinstva-kao-institucije-i-ponovno-promisljanje-majcinstva-kao-radikalne> (приступљено 20.07.2015). Погледати такође студију Federiči, 2013, о рађању и дисциплиновању женског тела кроз историју.

¹⁵ Овај став се на пример спомиње али не проблематизује у тексту Bjelica, Stanulović, 2006.

ображаја нас самих или наших партнера“ (Kobolt, 2013:46). У питању је „општи проблем“!

За контекст Србије, битно је рећи да ова перспектива све више добија на значају услед најновијих мера штедне којима се ускраћују постојећа социјална давања појединцима, што посебно погађа жене као мање плаћену радну снагу са већом стопом незапослености у поређењу са мушкарцима. Такође, смањењем плата и државне помоћи подстиче се притисак на појединце у сфери репродукцији да од сада све више сами финансирају одгој деце, што поново погађа жене јер се оне сматрају више одговорним за биолошку репродукцију и бригу о домаћинству. Услед овог двоструког оптерећења за жене у условима економске кризе, недовољност радне снаге¹⁶, може узроковати даље повећане притиска и јачање конзервативизма у области репродуктивних права.¹⁷

Метод

Теоријски контекст у коме се појављује овакво истраживање, карактерише мањак квалитативних истраживања која се баве аутентичним искуствима жена у односу на своје тело и сексуалност, посебно искуствима као што су порођај, институционалне праксе порађања, и начин на који жене као актерке интерпретирају ова искуства. У том смислу, постојеће истраживање¹⁸ представља значајан допринос проширивању знања о овој теми и развијања феминистичких приступа проучавања тела у друштвеним наукама код нас.

¹⁶ Величина радног контингента у Републици Србији континуирано опада после 1981. године, а према пројекцијама опадање ће бити настављено и током прве половине 21. века. На 100 економски активних становника било је 108 неактивних у 1991. години, и 120 у 2002. години (према „Стратегија подстицања рађања”, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, приступљено 20.06.2015).

¹⁷ Занимљиво је запажање филозофкиње Анкице Чакардић, о томе да се идеологија транзиције у постјугословенском контексту посебно осећа на питању легализације абортуса, уствари на негирању тога да је абортус право жене на јавно-доступно репродуктивно здравље: „Невјеројатно је колико се том темом манипулира, премда изборено право, свако-толико доводи се у питање његова оправданост. Тиме се и феминистичка борба заправо враћа темама с краја 19., односно средине 20. ст. и тако укруг. Не знам гдје би нас таква ревност одвела да на подједнако упоран начин увијек изнова испитујемо право на приватно власништво“ (Ћакардић, 2015).

¹⁸ Резултати целокупног пројекта „Политике родитељства“, су објављени у часопису *Социологија* и зборнику радова *Политике родитељства: искуства, дискурси, институционалне праксе* (погледати у литератури). Теренски део истраживања реализован је током 2013/14, и прикупљени су подаци на основу 120 интервјуа са испитаницама из Београда и мањом групом испитаница из унутрашњости Србије које су чиниле контролну групу. Истраживање на сваком од подузорака је покривало различите теме (родитељске и партнерски односи, идентитет жене/мајке, сексуалност и телесност повезани са мајчинством и удовиштвом). У овом раду дат је преглед ставова само на основу једног подузорка (подузорци су равномерно подељени на групе од по 30 испитаница).

За разлику од квантитативних истраживања која полазе од претпоставки да је реалност објективна и да се може објективно проучавати, где се истраживање заснива на дедуктивним логичким принципима и где је циљ истраживања да се омогуће генерализације, на основу којих је могуће предвиђати будуће догађаје, квалитативна истраживања имају другачије претпоставке. Неке од претпоставки су да постоји више реалности од једне или да су реалности вишеструке, постоји холистички приступ теми која се истражује, а истраживање је повезано са контекстом (*context-bound*) тј. оно што нам испитаници дају као одговор има значење само у одређеном контексту или датој ситуацији¹⁹. Када се ради конкретно о проучавању теме абортуса, квалитативни метод не само да нам даје дубљи увид у појаву коју испитујемо, већ нам, за разлику од квантитативних истраживања, која углавном региструју политички став према абортусу, пружа шире информације о значењима које испитаници придају свом делању (Denzin & Lincoln, 2005). У том смислу, одговори испитаница у овом истраживању показују да њихов став о абортусу зависи од претходног животног искуства, зависи од интернализације доминантних дискурса о абортусу у друштву, од перцепције њихове материјалне ситуације, перцепције квалитета партнерских односа итд.

Као што је речено, узорак истраживања је *snowball*, са испитаницама које живе на територији Београд. Све испитанице су родитељи, и имају једно или више деце. Према старосним категоријама, узорак чини 8 испитаница од 18 до 29 година, 11 од 30 до 39 година и 11 од 40 до 55 година. Према образовном профилу, узорак чини 4 испитанице са завршеном основном школом, 15 испитаница са средњим образовањем и 11 са високим образовањем (од тога 3 испитанице на специјалистичким студијама). Према подацима из овог подузорка, од укупног броја (30) испитаница њих 12 је имало искуство једног или више абортуса.

Питања из упитника на основу којих су анализирани одговори у овом раду су следећа:

- Уколико сте имали неки абортус, како сте се одлучили за њега?
- Какав је ваш став према абортусу?
- Да ли практикујете неку врсту контрацепције, које контрацептивно средство сматрате најбољим и да ли се договарате са партнером око употребе контрацептивног средства?
- Да ли сматрате да феномен „беле куге“ обавезује или не обавезује жене на учешће у обнављању нације? Како бисте ви решили тај проблем?

¹⁹ “Paradigms and Characteristics of a Good Qualitative Research”, [http://www.idosi.org/wasj/wasj12\(11\)/23.pdf](http://www.idosi.org/wasj/wasj12(11)/23.pdf) (приступљено 10.02.2013).

У уводном делу је речено да ће ставови бити анализирани у односу на дискурсе које испитанице користе при формулисању својих ставова, у односу на претходно искуство испитанице (да ли је имала или не искуство абортуса) и у односу на социодемографске варијабле (старост, образовање и материјални статус).

Неке од претпоставки истраживања јесу: ако је испитаница имала абортус имаће и афирмативнији став према политикама абортуса²⁰. Што се тиче самих дискурса о абортусу, претпоставка је да испитанице код којих је регистрован позитиван став, своја објашњења дају у односу на аргументе о стеченим правима жена, о одбрани телесног интегритета жена, као и отпор према доминантним представама о примарној улози жена у репродукцији и одгајању деце.

Такође, постоји претпоставка да ће један број испитаница имати изражен осећај кривице према овој теми, с обзиром да је друштвени притисак на жену и рађање јак. Полазим од тога да је друштвени контекст Србије, у оквиру кога се формирају ставови о абортусу, умногоме обележен традиционалним односом према репродуктивним правима – држава се бави подстицањем наталитета али само декларативно, без конкретних мера социјалне подршке. „У јавном простору константно се производи морална паника у вези са појавом ’беле куге’ која прети друштвеном поретку и националним интересима, а за пад наталитета окривљују се жене, њихова себичност и агресивност, абортуси, као и усвајање ’западних’ образаца понашања“ (Vilenica, 2013: 18).

Резултати истраживања

1. Ставови испитаница о абортусу и контрацепцији

На основу увида у одговоре 30 испитаница о теми абортуса, може се рећи да 19 испитаница има позитиван и релативно позитиван став према абортусу док се 6 залаже за нека ограничења поводом абортуса. Једна испитаница је неодлучна, а 4 одговора недостају. Подаци које следе биће презентовани кроз различите дискурсе.

²⁰ Изрази „афирмативно” и „прогресивно” се користе у тексту да би се описали ставови који се односе на поштовање политичких и личних слобода за саме жене. Супротност тим ставовима су „традиционалистички” и „конзервативни” ставови, који у политикама абортуса полазе са претпоставки оспоравања личних слобода жене и њеног права да располаже својим телом. Ови изрази су уведени како би се избегао дихотомни модел објашњавања у домаћим радовима (модернизација *vs* традиционализам), јер је појам „модернизације” сувише комплексан и превише опетерен западно-либералним погледом на друштвено економски развој па се не може рећи да се односи искључиво на позитивне вредности.

Испитанице које имају негативан став дају објашњења која углавном можемо сместити у дискурс натурализације, религијски дискурс и дискурс национализма. Међутим, то није увек случај – на пример, постојање религијског дискурса не мора увек да значи и негативан став према абортусу. Испитаница на пример даје одговоре са религијског аспекта али се уједно залаже за право жене да одлучује о свом телу (религиозност не мора *a priori* подразумевати негативан став или израз традиционализма):

„(...) не мислим ја да је то комплетна душа, како да кажем...сад гледам колико се земаља бори да укине женама право на абортус, мене то нервира зато што мислим да жена треба да одлучује о свом телу. И кад ниси зрео за нешто, па опет је боље направити тај абортус, него родити дете (...) За мене је стварно то зачеће неки свети чин, мислим да је то божија ствар. Ако се зачне дете у неком односу, па то је неки тренутак божански био, мислим без божанског тренутка не може ни да се зачне живот. И сам тај мој порођај је био један духовни чин, који ме потпуно променио, преобразио као особу.” (54, високо образовање).

Међутим, поред оваквих „мешовитих“ дискурса, у одговорима испитаница су се могли пронаћи националистички аргументи:

„Мислим, кад могу да разне националности да имају подршку током рађања, и да им се пружају подршке, зашто не бисмо ми на нашој, да кажем, српска националност на српској територији, зашто не би имала права? (...) ето, радила сам доста са том ромском популацијом, радила сам са тим, да кажем, угроженим групацијама, са хендикепиранима, са ромском популацијом, видим да много више права имају него што има човек нормалан који је у радном односу (35, високо образовање).”

На основу увида у све интервјуе, може се закључити да су националистички аргументи ипак маргинални у ставовима испитаница у овом узорку. То важи и за религијски дискурс, што је сасвим супротно у односу на пропаганду и јавне дискурсе који се односе на „проблем недовољног рађања” у Србији.

Од споменутих, негативних дискурса, присутан је и дискурс натурализације у ставовима о абортусу и контрацепцији:

„Мислим, ја мислим да жена у првом реду треба да роди због себе, мислим зато што је то добро и за физичко и за психичко здравље. Рађање, мислим прво што се обнавља организам жене, а друго зато што је материнство нешто што човека лишава у неку руку, или га бар мало спутава од неког себичњаштва, егоизма.” (49, високо образовање).

Испитанице које имају позитиван став своја објашњења најчешће дају у оквиру дискурса индивидуалне одлуке. Ово је уједно најдоминантнији дискурс.

Разлика овог у односу на феминистички дискурс постоји у смислу да други подразумева идеју „права на избор“ али се издваја као посебан онда када испитанице директно реферирају на идеје феминизма, као покрета или теорије. Тако, могли би да закључимо да феминистички аргументи постоје и код испитаница које не реферирају на феминизам, већ их користе у нешто другачијем контексту и терминологији.

Ово су неки о ставова карактеристичних за дискурс „индивидуалне одлуке“:

„Мислим да је то ствар појединца, лично опредељење (...). Мислим да ту нико не треба да се пита ништа друго осим те особе. Зато што чак мислим, ако је жена трудна, не жели из неког разлога да роди дете, просто мислим да пошто се о њој о њеном животу ради, мислим да остали могу да имају мишљење о томе али мислим да немају права да доносе коначну одлуку о томе“ (38 година, високо образовање).

„Мислим да жена има право да абортира кад год и било шта да је у питању. Не мора да буде силована да би абортирала. Ако јој није до детета, треба да га абортира, само кад је време да се то ради, због ње. Не можеш абортирати у 5. месецу све и да хоћеш (35, високо образовање)“.

Дискурс индивидуалне одлуке говори о томе на који начин испитанице виде проблем рађања. На пример, у демографским текстовима често се спомиње тема „преплитања индивидуалног и друштвеног“, јер се сматра да је прокреација и „друштвена потреба“²¹, тако да се стиче утисак да су појединци као предмет истраживања, постављени више у позицију да се истражују фактори који ограничавају рађање, него њихова аутентична значења која придају свом делању (ово се види и из тога што се репродуктивна функција карактерише изразима као што су „охрабрујућа“ или „забрињавајућа“). Тако, према једном истраживању²², наводи се податак да чак 65.4% испитаника (70.8% мушкараца и 62.5% жена) сматра да жена мора да има децу да би била испуњена, док се 34.6% (29.2% мушкараца и 37.5% жена) са тим се не слаже.

У том смислу, истраживање „Политике родитељства“ показује нешто другачије податке, које самим тим што се ослања на квалитативне методе, долази до података који говоре о комплексности мотива за родитељством, о њиховој блиској вези са материјлним и емотивним ресурсима жене, који се тешко могу добити из упитника у квантитативним истраживањима о родитељству (мада би

²¹ Bjelica, Stanulović, 2006.

²² Ради се о истраживању Bjelica, 2005.

ово била тема за посебну анализу, на који начин се операционализује тема мајчинства и од каквих претпоставки полазе истраживачи).

Феминистички, антинационалистички и дискурс денатурализације се донекле преклапају а раздвојени су условно, како би била јаснија аргументација коју испитанице користе. У следећим цитатима су изјаве испитанице које питање учешћа нације у репродуктивним правима посматрају врло негативно:

„Па друштво више захтева у том обавезујућем смислу да је жена дужна да своје тело да нацији (...) Држава једноставно злоупотребава женско тело за себе. Мислим да свака та помоћ која треба да се добије од државе да захтева од жене огроман ангажман да би то право остварила због огромне бирократије, али ево и овај третман у породилиштима итд.... Тако да мислим да држава ту наступа тотално лицемерно (45, средње образовање)“.

„Сама идеја да су тако жене, Српкиње, мајке машине, гади ми се, у најмању руку. Мислим шта?! Да смо ми остали Канади ја бих родила мале Канађане, кога брига, то су моја деца. Мени је то без везе. Уосталом, ако причају о белој куги нек ми дају посао, јер ево имам два Српчета. Тако да та прича им не стоји уопште. Глупости (33, високо образовање).“

У следећем цитату дат је пример „феминистичког дискурса“ у коме испитаница јасно истиче феминизам као део свог искуства, формирања и односа према абортусу:

„Тај први абортус сам отишла, тај дечко ми је платио у некој приватној клиници, тај абортус, и ту је била нека лекарка која је била ок. И оно, тотална анестезија, и то је било то. Ја сам хтела да прекинем трудноћу и прекинула сам је (...) Али потпуно сам била свесна, знам да нећу, нема никакве кривице, ништа. Е ту сам се можда много више заинтересовала за феминизам. Зато што део оног притиска који иде из тог православног наслеђа, тог десничарског, конзервативног схватања жена (...) некако ту су ми била потребна нека објашњења, да ме више некако учврсте у томе да ја имам право да прекинем трудноћу и ту ми је некако феминизам био важан. Мени је то било јасно као дан, ниједан проценат мене није стао да размишља да можда желим да имам (дете). Значи, затруднела сам – абортус, никаква дилема. Више сам се бавила тиме зашто нисам неку бољу контрацепцију...као..што нисам о томе на време мислила“ (45, високо образовање).

Осим ових случајева, важно је такође у току интервју обратити пажњу на то какво значење испитанице придају самом абортусу у техничком смислу – за неке жене абортус је вид контрацепције, за неке је то медицински поступак

којим су намеравале да реше неке своје здравствене проблеме, док је за остале у питању прекид (нежељене) трудноће или оне за које им друштво, држава, нација нису обезбедили неопходне предуслове.

На основу увида у ставове о контрацепцији, упадљиво је да многе испитанице имају неповерење према антибеби пилулама као контрацептивном средству – „Антибеби пилуле нисам користила због хормона јер сматрам да то доста утиче на женски организам и да онда жена потпуно одговорност на себе преузима што није исправно” (29, средње образовање). Неке друге ипак истичу еманципацијске ефекте антибеби пилула – „Олакиала је женама живот свакако. Дала им је слободу и право да одлучују о томе кад ће да рађају, да ли ће да мењају партнера и тако редом олакиала је женама живот свакако. Дала им је слободу и право да одлучују о томе кад ће да рађају, да ли ће да мењају партнера и тако редом“ (45, високо образовање).

Ипак, највећи број испитаница истиче да је кондом најбоље контрацептивно средство. Међутим, *цоитус интерруптус* се наводи као доста чест метод контрацепције што потврђује опште демографске налазе ранијих истраживања према којима је то најраспрострањенији метод контрацепције, посебно када се ради о особама које су у браку. У теоријским објашњенима, *цоитус интерруптус* се види као вид „спонтаног, непрекинутог сексуалног односа“ (Drezgić, 2004). Такође, један од разлога који би могли да објасне „тишину која окружује абортус“, јесте да ћутање о абортусу може да послужи „не само за прикривање нерепродуктивне сексуалности жена него и контрацептивне грешке мушкараца која би, уколико постане јавна, могла да представља ризик за мушки идентитет – симболишући мушку неспособност да контролише женску репродуктивност“ (Drezgić, 2010: 48). Мирјана Рашевић у својој студији наводи као једно од објашњења некоришћења контрацепције то да неке жене ту врсту „бриге“ препуштају партнеру – „Оне не употребљавају контрацепцију ако њихов партнер то не жели и оне прекидају трудноћу ако њихов партнер то сматра оправданим“ (Rašević 1993: 35).

2. Ставови у односу на искуство абортуса

У односу на искуство испитаница и став према абортусу, резултати показују да од испитаница које имају позитиван и релативно позитиван став према абортусу (њих 18), 8 је имало искуство абортуса. Од оних које имају негативан и релативно негативан став према абортусу (њих 6), 2 испитанице су имале искуство абортуса (две испитанице су неодлучне а за 3 недостају подаци). Дакле, искуство абортуса може али и не мора да утиче на став о абортусу. Навешћу прво случај

испитанице која се покајала због абортуса које је извршила када је имала 18 година, што одређује њен неодлучан став о легализацији абортуса:

„Дете ми је умрло, изгубила сам једно дете које сам јако желела, а ту нема никакве разлике са оним дететом које сам абортирала; за мене ту нема никакве разлике; ја волим и то које сам абортитала и ово које је умрло; да сам тада била зрела као сада никад то не бих урадила; знам да би ми живот био тотално другачији, али мислим да то нисам смела да урадим; такав ми је осећај, то нешто говори из мене”.

И: Да ли у Србији треба дозволити абортус или не?

То је веома незгодно питање; ја говорим из личног искуства и онако како се ја осећам; ја не могу за друге људе да говорим; не могу да дам неко мишљење о томе” (41, средње образовање).

Наводимо случај испитанице која наводи да се њен став променио након што је и сама имала абортус:

„Мој се став много променио. Ја сам била врло ригидно против абортуса, али живот донесе да не можес да се одлучиш за друго. Ја мислим да је боље склонити дете, уколико човек нема жељу на првом месту, вољу, а и новац да ту причу, да кажем тако изгура. Јер дете није нешто што је привремено, дете је ту за цео живот, јер мислим да је дете најлакше направити и родити. Ипак треба њега васпитавати, треба га гајити и зато сада већ сматрам да у неким ситуацијама абортус јесте океј одлука. Наравно трудити се да до тога не дође, али ако је већ до тога дошло... (35 година, средње образовање).”

Овде је упадљиво да испитаница перципира фетус као „нерођено дете” („склонити дете”) из чега следи да су ту ради о типичној интернализацији хришћанске представе о абортусу као убиству деце („чедоморству”).

Генерално, осећај кривице је упадљив код испитаница које су имале искуство абортуса. Може се рећи да је кривица конструисана услед друштвеног притиска који окружује тему абортуса. Поред доминантних дискурса који сматрају да је абортус питање морала и хришћанског веровања и пропаганде о абортусу, ту се мешају и дискурси о жени као себичној, саможивој и склоној хедонизму (погледати: Drezgić, 2010: 102-104).

„Ја сам направила абортус, који је сам по себи један стварно трауматичан догађај, али после сам имала јако доста проблема да то прерадим. Некако остане неки чудан осећај кривице што си то урадио. И ја лично верујем да је то код свих жена, да нисам никакав изузетак. Значи то је дете које стварно у том моменту нисам желела, али стварно сам се осећала кривом. И то ми је требало пар година да стварно изађем из тога (50 година, високо образовање)”.

У овом исказу је занимљиво што испитаница има потребу да се на неки начин оправда или да потврди да она није усамљен случај, па тако своје стање генерализује за све жене и тврди да вероватно све жене имају такође осећај кривице. Недостатак јавног говора о осећају кривице и стигма која прати тему абортуса узрокује оваква осећања испитаница, немогућност да правилно артикулишу своје искуство, да их сместе у одређени морални и вредносни оквир. Истраживање које су спровеле феминистичке групе у Хрватској показује да осећају стигме доприносе доминантни дискурси и пракса абортуса у тој земљи: „Иако је легално допуштен, различитим се методама и начинима настоји ограничити право жена на сигуран и доступан абортус. Цијена побачаја је неоправдано висока и разликује се од болнице до болнице, а досеже и висину минималне плаће. Стигма и понижења које трпе жене које одлазе на побачај не могу се мјерити новцем” (Кнежевић, Гргић, 2012).²³

У супротности са овим ставом, ауторке Рашевић и Седлечки, сматрају да у Србији постоји нешто што се зове „абортусна култура”. Наиме стопа укупних абортуса у Србији према проценама достиже до 2,76 у 2007. години и процењује се да је врло висока („међу највишима у Европи и свету”), тако да ауторке анализирају различите факторе који доприносе том стању (Рађевић, Седлеки, 2011). Један од фактора, јесте одређена врста „проабортусног социјалног окружења”: „Традиционална контрацепција и индуковани абортус имају чврсту социјалну потврду у Србији, што условљава да јавно мњење, генерално посматрано, не осуђује намерни прекид трудноће која се не жели или не може прихватити из различитих разлога” (Ibid. 6). Могуће да су ауторке хтеле да укажу на висок проценат абортуса и на коришћење намерног прекида трудноће као вида контрацепције, који самим тим што је толико заступљен говори о некој врсти подршке у ширем окружењу. Али тешко да се може извести оцена о постојању „културе” јер културу чини и споменута стигма и изразито негативан однос према абортусу. Могло би се рећи да на друштвеном плану постоје супростављене тенденције – распрострањеност абортуса али и његова осуда, што на микро нивоу такође производи двоструке ефекте, осећај кривице код неких жена који је неретко последица хришћанског мита о „чедоморству” и уједно коришћење абортуса као облика регулисања репродукције.

²³ Оно што се догађа у Хрватској јесте пракса по којој се лекари у одлуци да не врше абортусе позивају на „приговор савести”, док се догађа да исте врше, али у приватној пракси. Ово указује пре свега на латентне мотиве који леже у основи праксе одбијања да се призна право на абортус, а који се неретко свде на стицање профита (Кнежевић, Гргић, 2012).

3. Ставови у односу на социодемографске варијабле као што су старост, образовање и материјални статус на основу висине месечних прихода

У односу на старосне категорије (18-29; 30-39 и 40-55) нису се показале битније разлике према позитивном, односно негативном ставу према абортусу.

Међутим, један од фактора који обликује ставове о абортусу јесте перцепција материјалних предуслова за рађање. У одговорима је видљиво да се мешају одређени дискурси, па на пример испитанице наглашавају важност тога да жене треба више да рађају (ефекат јавне пропаганде о одговорности појединца за повећане популације) али оне увиђају нерационалност рађања у постојећим материјалним околностима. Њихова свест о економској ситуацији преовладава и чини транспарентним социјалну небригу о породици:

„Зашто бих ја рађала дете, ако немам за ‘леба? Шта да рађам? Сиротињу? Да идем по контејнерима? Данас је таквих 60% (47 година, средње образовање)“.

„Па некако, ја гледам овако, зато што људи немају пара, па онда, у томе је ствар. Ја кад погледам, и ја што бих родила, али кад погледам не могу да родим зато што... за моје дете је све скупо, за моје дете треба доста пара, да се шкољује треба доста пара. Нисам запослена, радим повремено, и просто... а што да не би родила и троје, али просто је... заиста мало дају за родитеље (26, основна школа).“

„Мислим, мало је иронично причати о феномену беле куге и о томе да су жене одговорне за то, када да би добио децији додаток треба сакупиш ненормалну количину докумената“ (23, средње образовање).

Уопште, код испитаница постоји јака критичност према феномену „беле куге“ који се повезује са одговорношћу жене за прокреацију. Највише се истичу материјални фактори и то посебно код испитаница са лошијим стандардом (без обзира да ли је у питању средње или основно образовање) а нешто мање код испитаница са бољим стандардом и вишим образовањем (више образовање је у овом узорку било повезано и са бољим стандардом, тј. боље плаћеним пословима). Испитанице са високим образовањем су такође истицале материјални фактор, али код њих су чешћи били аргументи у вези са питањем личних слобода саме жене, амбиција и жеље за потомством. Код њих су такође више преовладали ставови где оне боље артикулишу проблем абортуса у односу на национализам и религију. Међутим, то не значи да је индивидуализам изостао код испитаница са нижим образовањем, само је другачије артикулисан. Такође, утисак је и да испитанице које имају основно образовање нису навикле да говоре о својим жељама, психолошким стањима и променама свог унутрашњег света. То је логично

ако се узме у обзир да образовање и одређени социјални капитал, поред социјализације, утичу на то како вербализујемо различите друштвене и психолошке феномене.

Закључак

На основу увида у ставове и искуства 30 испитаница на тему абортуса и контрацепције, истраживање показује да са једне стране жене имају изражену свест о свом избору, истичу лични избор као и материјалне предуслове за рађање као примарне у својим ставовима о абортусу, али са друге стране њихови ставови су и даље неретко прожети аргументима о природности и квази религијским дискурсом (абортус као „грех”, „склонити дете”). Тако да је истраживање показало да иако испитанице декларативно заступају право на абортус оне такође могу да имају и даље изражен осећај кривице, сматрају да оно што чине представља „грех” или да верују да су жене примарно одговорне за прокреацију. Мешање дискурса је често у њиховим ставовима, што је вероватно последица уплива доминантних религијских и националистичких дискурса о абортусу, који су били изражени у последњих неколико деценија (Drezgić, 2015), као и општих дискурса о натурализацији родних улога.

Теоријско објашњење мешања дискурса у ставовима жена о абортусу нуди и Нада Секулић. Према овој ауторки, однос жена према абортусу и контрацепцији уствари указује да код нас није на делу ни традиционални ни модерни већ „хибридан тип сексуалног и репродуктивног понашања и социјализације” (Sekulić, 2015: 64). То значи укратко да модернизација у области сексуалности ствара споменути раскорак - са једне стране ми заиста видимо „либералне” ставове према абортусу и контрацепцији, али на нивоу интима, испитанице као и даље репродукују мисли или осећања која су прожета традиционалним односом.²⁴

Што се тиче афирмативних ставова према праву жене на абортус, које испитанице заступају, аргументи који су забележени указују на критичан однос према држави и концепту нације који прописује обавезујући и репродуктивни модел материнства. Најприсутнији је став да је абортус ствар индивидуалне одлуке и да треба бити доступан свакој жени. Чак и код оних испитаница које се залажу за нека органичења права на абортус, та органичења никад нису апсолутна нити су испитанице предлагале законске забране. Ови резултати нам указују да

²⁴ Ауторка наглашава да су нам „потребни далеко дистинктивнији и софистициранији аналитички оквири за проучавање спојева традиционалне и модерне културе”, тј. да је за „разумевање микро-процеса модернизације изузетно важно узимање у обзир начина како се култура интериоризује или „унутрашњих индикатора модернизације” (Sekulić, 2015: 60).

су испитанице из овог узорка бар на декларативном нивоу ближе прогресивним друштвеним вредностима него традиционалном моделу женскости који рађање види као једну од суштинских одлука женске родне улоге. За један део тих испитаница ти ставови су заиста и део интима, оне показују изразито неслагање са улогом државе и покушајима за регулацијом њихове телесности. Међутим, за друге испитанице, има доста мешања ставова, што је, како је речено у уводу последица интернализације двоструких захтева друштва према женама. Од жене се очекује да буде еманципована и оствари се на пољу каријере у складу са тзв. модернизацијским вредностима жене која се остварује на „свим” пољима, а уједно да остане отелотворење женских врлина и преузме одговорност за биолошку репродукцију као и за репродуковање породичног оквира. Очигледно је да је ова двострукост захтева који се сукобљавају део процеса „транзиције” као и данашње економске кризе, процеса у којима жене у недостатку подршке социјалних служби и државе, преузимају већину бриге за домаћинство (Milić, 2009).

У узорку 12 од 30 испитаница је имало искуство абортуса. Поређења ради, у истраживању из 2007. године које је спроведено на Клиници за гинекологију и акушерство у Новом Саду, од 220 испитаница њих 159, односно 72,3% је имало абортус, а 27,7% није (Stojšin, 2010: 401-402). Дакле, могуће је да су се испитанице у овом истраживању биле неискрене по том питању, али с обзиром на величину узорка, немогуће је прецизније закључивати. Оно од чега се у овом квалитативном истраживању пошло јесте да су лични наративи о абортусу саставни део става о абортусу, тако да су искуства испитаница неодвојив део истраживања њихових ставова. Искуство абортуса се показује и као доста тешко искуство, праћено осећањем кривице и преиспитивања своје одлуке које се наставља кроз живот. Код неких испитаница постоји јасна артикулација да је то резултат друштвене стигме која осуђује жену која се одлучује на абортус. Претпоставке са почетка текста нису се сасвим потврдиле тј. искуство абортуса не значи нужно и да испитаница има афирмативан став према политикама абортуса (иако само искуство абортуса мења њену перцепцију и често изазива помешане емоције и мишљења). Ово се може објаснити друштвеним притиском које жене трпе – од њих се захтева да буду моралне и одговорне за рађање док оне саме, често размишљају из позиције сопствених интереса и жеље за потомством.

ЛИТЕРАТУРА

- Ber, Vivijen (2001) *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Beograd: Zepter book world.
- Bjelica, A. (2005) „Spremnost za promene i motiv postignuća u procesu modernizacije polnih uloga“. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Bjelica, A, Stanulović (2006) Reproductivna funkcija i mladi – Potencijal, vrednovanje i faktori ograničenja, *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, br. 121, dostupno na linku: http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/drustvene_nauke_121.pdf
- Blagojević, Marina (2013) *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*, Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Bobić, Mirjana (2007) *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, Beograd: Službeni glasnik.
- Bordo, Susan (1993) *Unbearable weight*, University of California Press.
- Čakardić, Ankica (2015) „2016. kuca na vrata: Zadnji čas da se iz defanzive prebacimo u ofenzivu“, Dostupno na: <http://www.libela.org/razgovor/6919-2016-kuca-na-vrata-zadnji-cas-da-se-iz-defenzive-prebacimo-u-ofenzivu/> (приступљено: 15.01.2016).
- Denzin, N. i Lincoln Y. S. (1994) *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks: Sage.
- Drezgić, Rada (2004) The politics of abortion and contraception, *Sociologija*, Vol.XLVI, br 2, str.97-114.
- Drezgić, Rada (2010) *Bela kuga među Srbima*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Drezgić, Rada (2015) *Uzvišena dužnost rađanja: biopolitički diskursi Srpske pravoslavne crkve*, u: ur. Jarić, Isidora, *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi, institucionalne prakse*, Beograd: ISIFF.
- Đurđev, Branislav (2004) *Koliko dece treba Srbiji?*, *Stanovništvo*, 1-4, str. 29-44.
- Federiči, Silvija (2013) *Kaliban i veštica: žene, telo i prvobitna akumulacija*, Beograd: Burevesnik.
- Federiči, Silvija (2014) Subverzija materinstva kao institucije i ponovno promišljanje majčinstva kao radikalne političke prakse, dostupno na: <http://kontra-punkt.info/lektira/subverzija-materinstva-kao-institucije-i-ponovno-promisljanje-majcinstva-kao-radikalne>
- Grosz, Elizabeth (1995) *Space, Time and Perversion: Essays on the Politics of Bodies*, New York & London: Routledge.
- Gros, Elizabet (2005) *Promenjiva tela*. Beograd: Centar za ženske studije i istraživanje roda.
- Ilić, Vladimir (2000) Kvantitativni i kvalitativni pristup u uporednom istraživanju, *Sociologija*, Vol. XLII, br. 2.
- Jarić, Isidora, ur. (2015) *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi, institucionalne prakse*, Beograd: ISIFF.
- Knežević, Svetlana, Grgić, Hana (2012) „Koliko je abortus zapravo legalan u Hrvatskoj?“, Dostupno na: <http://www.libela.org/sa-stavom/3006-koliko-je-abortus-zapravo-legalan-u-hrvatskoj/> (приступљено: 20.01.2016).
- Marion-Young, Iris (2005) *On Female Body Experience*, Oxford University Press.
- Millanović, Nevena (2013) Osnovne komponente reproduktivnih politika u Istočnoj Evropi i Srbiji, u: časopisu *Etnološko-antropološke sveske*, br. 22, str. 27-39.
- Milić, Anđelka, Tomanović, Smiljka (2009) *Zbornik: Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISIFF.
- Rašević, Mirjana (1993) *Ka razumevanju abortusa u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.

- Rašević, Mirjana, Sedlecki, Katarina (2011) Pitanje postojanja abortusne kulture u Srbiji“, *Stanovništvo*, Dostupno na: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/stanov/XLIX_1/01/show_download?stdlang=ser_lat (приступљено: 15.01. 2016)
- Papić, Žarana (1997) *Polnost i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- “Povlačenje zakona protiv diskriminacije”, dostupno na: <http://pescanik.net/povlacenje-zakona-protiv-diskriminacije/> (приступљено: 15.07.2015).
- Sekulić, Nada (2015) Vrline neznanja – O reproduktivnosti i seksualnosti žena, u: ur. Jarić, Isidora, *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi, institucionalne prakse*, Beograd: ISIFF.
- Stojšin, Snežana (2010) „Uticaj namernog prekida trudnoće na prirodno kretanje stanovništva“, *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, br131. Dostupno na: http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/drustvene_nauke_131.pdf (приступљено: 16.01.2016).
- “Strategija podsticanja rađanja”, dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (приступљено: 20.06. 2015).
- Sociologija*, br. 4/2014 (LVI), dostupno na: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/LVI_4/index_html?stdlang=ser_lat (приступљено: 21. 06. 2015).
- Vilenica, Ana, ur. (2013) *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*, Beograd: (uz)bu))na)))

Marija Radoman
Institute for Sociological Research
Belgrade
xmarijax@gmail.com

Summary

ATTITUDES AND EXPERIENCES OF WOMEN ON ABORTION (Results from the Qualitative Research from the Territory of Belgrade)

This paper presents different views and experiences of women on abortion and contraception, on the basis of data obtained through in-depth interviews, within the project “Policies of parenting”. The aim of the analysis is to obtain a deeper insight into the meaning that respondents have on abortion and discourse used when talking about this topic. The methodology is qualitative and includes an analysis of in-depth interviews with a sample of 30 respondents from the territory of Belgrade. The results show that respondents generally have, at least nominally, a positive attitude toward abortion and usually argue their positions through the discourse of “individual decisions”, but also “feminist” discourse and “anti-nationalist” discourse. Negative views are in the minority and the one that is the most prevalent are religious and discourse of “naturalization” which includes the belief that motherhood, birth and practices associated with parenting are natural women functions and natural role of women in society. However, the deeper meaning behind the persons’ declarative statement is often a mixing of positive and negative discourses, which indicates that respondents have not quite clear and precise views. This, however, should not be surprising, because in addition to the dominant public discourses on abortion which generally are not positive and still pronounced conservatism towards women’s sexuality in our society (and the silence on this subject) it is logical that such contextual factors refract on a personal level respondents. In addition to these, the paper discusses the nationalist and anti-nationalist discourses and “denaturalization”.

Keywords: Abortion, contraception, the attitudes of women, discourses on abortion, motherhood, nation, feminism.